

А. М. Лазько (Беларусь, Мазырскі дзяржаўны педагагічны
універсітэт імя І. П. Шамякіна)

МЯНУШКІ Ў МАСТАЦКІМ АНАМАСТЫКОНЕ ТЭТРАЛОГІІ АЛЕНА ВАСІЛЕВІЧ “ПАЧАКАЙ, ЗАТРЫМАЙСЯ...”

У артыкуле праводзіцца лексіка-семантычны і функцыянальны аналіз мянушак у тэтралогіі Алены Васілевіч “Пачакай, затрымайся...” [2]. Актуальнасць працы вызначаецца тым, што мова твораў Алены Васілевіч даследавана недастаткова, а анамастыкон тэтралогіі асабліва багаты і арыгінальны. Складаюць тэтралогію чатыры апавесці: “Расці Ганька”, “Доля цябе знойдзе”, “Новы свет”, “Пачакай, затрымайся...”. Разам з гераіняй тэтралогіі Ганькай і яе аднагодкамі мы праходзім па нялёгкіх дарогах дзяцінства і юнацтва таго пакалення, якое нарадзілася ў дваццатыя і мужала ў трыццатыя гады. Як і для ўсіх твораў Алены Васілевіч, вызначальнай стылёвай рысай тэтралогіі з’яўляецца лірызм, які абумоўліваецца аўтабіяграфізмам твораў. Ганька – гэта, па сутнасці, сама Алена Васілевіч, якая, як і яе гераіня, рана засталася сіратой. На другім годзе жыцця Ганькі бацька пакінуў іх з мамай, а на дзевятым памерла і мама. Але дзякуючы родзічам, Ганька не страціла веры ў дабрывно людзей, а яшчэ і таму, што яна аптымістка па характары. Свет уяўленняў гераіні паступова пашыраецца разам з тым, як складваецца яе лёс: спачатку гэта родная вёска Зялёная Дуброва, яе мясціны, людзі, потым суседнія вёскі Паўстынь, Урэчча, дзе вучылася Ганька ў школе, гарады Слуцк, Рагачоў, дзе праходзілі гады студэнцтва. І настаўнікі, дзеці-аднакласнікі, сябры-аднакурснікі. Усё гэта падаецца пісьменніцай праз успрыманне Ганькі, голас яе зліваецца з голасам аўтара, Алены Васілевіч. Такія анамастычныя адзінкі, як мянушкі, не толькі ідэнтыфікуюць рэаліі, але выконваюць у мастацкіх тэкстах Алены Васілевіч у першую чаргу эстэтычныя функцыі: стварэнне гумару, іроніі, сарказму, характарыстыкі героя [6, с. 68–70].

Зыходным для нас з’яўляецца агульнапрызнанае ў навуковай літаратуры разуменне паняцця мянушка як неафіцыйнага ўласнага імя, пераважна жартоўнага, якое даецца чалавеку ў насмешку або для канспірацыі як ідэнтыфікацыйна-характарыстычнае паводле яго фізічных, псіхічных, разумовых і маральных якасцей, сацыяльна-побытавага ўкладу жыцця, а таксама прозвішча [4, с. 41].

У беларускім мовазнаўстве праблема функцыянавання мянушак у мастацкім тэксце даследуецца параўнальна нядаўна, аднак ужо створана тыпалогія мянушак паводле семантыкі, функцыянальных асаблівасцей

у мастацкіх тэкстах [6], вызначаны аб'ём і структура паняцця мянушка [4; 5].

У аналізаваных аповесцях тэтралогіі Алены Васілевіч “Пачакай, затрымайся...” намі выяўлена 40 мянушак. Пераважная большасць такіх імёнаў утворана ад агульных і ўласных назоўнікаў семантычным спосабам, часам у якасці мянушак выкарыстоўваюцца цэлыя словазлучэнні, уласныя імёны.

Мянушкі, ужытыя Аленай Васілевіч у тэкстах аповесцей, можна падзяліць на наступныя семантычныя групы:

1. Мянушкі, якія характарызуюць асобу па яе схільнасцях, роду заняткаў, паходжанні.

Жыліны – мянушка дзеда Міцяя і ўсёй яго сям'і з апавядання “Такая першая зіма”. Дзед Міцяй – галава заможнае хаты, куды перайшлі мы з Фросяй ад Нюры і Яшкі-камбайнера, – і ўся дзедава сям'я насілі вулічную мянушку Жыліны. Ад слова жыла [2, с. 459]. Аўтар тлумачыць у тэксце апавядання, што мянушка паходзіць ад апелятыва жыла, мае метафарычны характар. Жыла – скупы, сквапны чалавек. І далей у тэксце пісьменніца апавядае, што дзед загадаў нявестцы даліваць у боршч ваду, калі той здаваўся яму занадта наварыстым, меў дроў на дзесяць год наперад, але прымусіў эвакуіраваных, што жылі ў яго, нарыхтоўваць дровы. Жонка яго, баба Анісся, ніколі не падавала міластыню, з дзяўчат эвакуіраваных брала грошы – рубель за салёны агурок.

Халва – мянушка цёткі Розы. “Халвой” мы завём цётку Розу, якая гандлюе ў крамцы на рагу вуліцы поруч з нашай прафішколай [2, с. 377].

Далей у апавяданні “Халва” раскрываецца сэнс гэтай мянушкі. Студэнты перад стыпендыяй, і Ганька ў тым ліку, бралі напавер у цёткі Розы халву, каб хоць чаю папіць. Мянушка ўтворана семантычным спосабам: метанімія – перанос назвы аб'екта дзейнасці на асобу.

Прапайчанка – так называюць студэнты-аднакурснікі Ганькі ў Рагачоўскім педінстытуце Вольгу Башаркіну, паколькі яна родам з Прапойска. У тэксце апавядання “Сёмы” даецца каментарый: “Вольга з Прапойска, і таму мы яе завём Прапайчанка” [2, с. 415].

Тадарэц Балван (так называе цётка Фядора старшынню калгаса Тодара Балвановіча) каня зроду не ўмеў запрэгчы [2, с. 150]. Мянушка Балван утворана шляхам скарачэння прозвішча Балвановіч у выніку гукавога супадзення першай часткі з апелятывам балван – дурань. З тэксту апавядання “Кордзя і Вера” становіцца зразумелым, што гэтая мянушка – аўтарскі наватвор, бо ўжываецца яна толькі адзін раз у размове цёткі Фядоры з мужам сваім, Ганьчыным дзядзькам Мікалаем, які быў да калектывізацыі заможным гаспадаром, а зараз павінен прасіць коней, каб завезці дзяцей у школу ў суседнюю вёску, у таго, хто раней не меў каня, а таму не ўмеў яго і запрэгчы. Ды і не Тодар ён, а Тадарэц, паколькі ўзрост у яго не сталы, гаспадар з яго, на думку старэйшых, ніякі. Мянушка, такім

чынам, з'яўляецца сродкам характарыстыкі асобы і выражэння адносін да чалавека, яе носьбіта.

Іван Дарэмны – мянушка падзёншчыка-малацьбіта, які мае васьмёра ці дзевяцёра дзяцей, не мае ніякай гаспадаркі, таму наймаецца за нізкую плату малаціць. Вось таму Дарэмны. *У гэту пару якраз і з'яўляецца ў Зялёнай Дуброве Іван Дарэмны. Ніхто ніколі не называе, а можа, ніхто і не памятае нават, якое яно сапраўднае Іванава прозвішча. Не крыўдуе за гэта і, напэўна, забыўся на яго і сам Іван. Дарэмны і Дарэмны. А які ён яшчэ, калі з заробку свайго ўсяго толькі і мае, што шэрую світу на спіне ды на нагах лазовыя лапці. Ды яшчэ цэп за плячыма...* [2, с. 74]. Мянушка ўтворана семантычным спосабам.

2. У тэкстах аповесцей Алена Васілевіч ужывае ў якасці мянушак імёны вядомых дзеячаў, гістарычных асоб, падобных характарамі, паводзінамі, учынкамі на герояў аповесцей.

Мікалай другі – мянушка хлопчыка, які быў другім у сям'і сынам па імені Мікалай. *Амаль кожны вечар прыходзіць да Трыгубовічаў сын дырэктара вінзавода Собіна Коля. Мікалай другі. "Другі" таму, што быў яшчэ і "першы". Быў прыгажун хлопец. Скончыў БДУ. Пісаў вершы. А год назад застрэліўся... Праз дзяўчыну. Пасля таго Коля, дарослага, у бяздзетнай сям'і дырэктара з'явіўся Коля-малы. Як і першы, беспрытульнік, падабраны недзе на вуліцы горада выпадкова* [2, с. 253–254]. Семантыка мянушкі зразумелая не адразу, спатрэбіўся каментарый аўтара, які ажыўляе ўнутраную форму антрапоніма.

Мянушку **Аляксандр Македонскі** аднакурсніцы Ганькі далі Тоні Данілевіч, таму што яна добра ведае гісторыю і нават, калі яе разбудзіць сярод ночы, гатова даць адказ на любое пытанне. Аўтар дае лаканічнае тлумачэнне семантыкі мянушкі ў постпазіцыйным кантэксте. *Або Тоня Данілевіч. Між сабою мы завём яе Аляксандрам Македонскім. Яе сярод начы разбудзі і спытай – калі пачалася вайна Алай і Белай Ружы, дык яна табе не толькі год успомніць, а пералічыць яшчэ эканамічныя прычыны, расказа, якія трафеі былі ўзяты* [2, с. 354].

Семантычным спосабам утворана і мянушка **Аракчэў**, дадзеная Дусі Смольнікавай – вельмі строгай і патрабавальнай медсястры ў шпіталі: *Нашто ўжо што, а нават і наш "Аракчэў" Дуся Смольнікава і тая знайшла раптам пільную патрэбу да трэцяй палаты: ёй, бачыце, спатрэбілася раптам запаўняць нейкія адмысловыя анкеты...* [2, с. 471].

У трэцяй палаце лячыўся вельмі прыгожы салдат Мамаеў, праз якога пасварыліся нават медсёстры-сяброўкі. Вядома, што граф А. А. Аракчэў, генерал, рускі дзяржаўны дзеяч, па сутнасці, кіраваў дзяржавай, стварыў ваенныя пасяленні, праводзіў палітыку паліцэйскага дэспатызму, муштры ў арміі.

Мянушкі, выражаныя словазлучэннямі **Сцена Доўгая, Сцена Кароценькая** ў тэксте апавядання "Самастойнае жыццё" характарызуюць

не толькі супрацьлеглыя асаблівасці персанажаў, але і іх унутраныя якасці, таксама супрацьлеглыя. *Сцена Доўгая жыве толькі ўдваіх з мужыком, яшчэ даволі маладым і прыгожым мужчынам. Сама ж яна з выгляду, як сухая апенька, вартая яму больш у маткі, чым у жонкі. І з гэтай прычыны ці не ў Сцепінай хаце амаль што ні вечар, што ні ноч ідзе страшэнная калатня* [2, с. 246]. Вядома, што Ганьцы з сяброўкай Варай жыць на такой кватэры зусім некамфортна.

Затое кватарантам *Сцены Кароценькай* пашанцавала з гаспадыняй. *Маня Паўлава з братам Сяргеем жывуць непадалёку ў Сцены Кароценькай (іх Сцена сапраўды як снапок грэчкі: кароценькая, спрытная), дык у іх жа не жыццё, а рай. Сцена Кароценькая і наварыць ім, і насмажыць, а вечарам і пасцелі яшчэ пасцеле. А тут – адцураўся б гэтых пасцелей* [1, с. 246].

3. Мянускі, што характарызуюць маўленне персанажаў. Гэта мянускі, утвораны марфалагічным спосабам.

Мянуска **Шурпель** утворана ад уласнага імені Шура далучэннем суфікса *-ель*, які надае адценне гутарковасці, фамільярнасці, пяшчоты, адначасова характарызуе асаблівасці маўлення – шапялявасць – хлопчыка Шуры. **(ад дзеяслова шурпаты)**. *Малы Шурпель (так пяшчотна заве Шуру маці), наадварот, злуецца і таму пачынае шапяляць* [2, с. 254].

Мянуска **Корба-торба** ўтворана спосабам асноваскладання, з’яўляецца сродкам стварэння гумару, горкай іроніі. Так назвалі хлопчыка Кордзю за яго незвычайнае імя, якое нават маці не магла запомніць. Паводле сугучнасці вяскоўцам больш зразумелыя словы корба, торба. Корба – ручка, якой прыводзяць у рух калодзежны калаўрот, торба – невялікі мяшок (звычайна даматканы). Кордзю за яго незвычайнае смешнае імя завуць “Корба-торба”. *Расказваюць, што з гэтага імя, як толькі пахрысцілі кумы дзіця ў царкве і прывезлі дадому, было і смеху і грэху. Маці, Фядора, ніяк не магла ўспомніць і выгаварыць імя. Возьме дзіця на рукі, а як завуць, не ўздумае. Кляне кумоў, кляне папа. Гадам к тром толькі запомніла...* [2, с. 59].

4. Значную па колькасці групу складаюць мянускі жанчын, утвораныя ад імёнаў (прозвішчаў) мужа пры дапамозе суфіксаў *-іх-* (*-ых-*): *Іваніха, Паўліха, Міхаліха, Тодарыха, Ларыёніха, Яўгеніха, Сільвестрыха* (ад імёнаў Іван, Павел, Міхаль, Тодар, Ларыён, Яўген, Сільвестр), *Корбуціха, Шыловічыха, Трыгубовічыха* (ад прозвішчаў Корбут, Шыловіч, Трыгубовіч). Такія мянускі ілюструюць нацыянальную асаблівасць беларускай мовы, традыцыю тых мясцін – называць жонку па імені (прозвішчы) мужа. У рускай мове тут ужываецца форма роднага склону імені (прозвішча). Аб’ём паняцця ў беларускай мове значна багацейшы семантычна: гэта не толькі жонка, але і гаспадыня, і маці яго дзяцей.

5. Своеасаблівым тыпам мянусаў у апавяданні “Халва” з’яўляюцца імёны (прозвішчы) літаратурных герояў: *Тацяна Ларына, Анна Карэніна, Вронскі, Наташа Ростова, Анегін*, якія ўзялі сабе студэнты-філолагі

быццам для канспірацыі. Аднак Халва, цётка Роза, кожнага з іх ведае, запісвае пад гэтымі мянушкамі іх даўгі да атрымання стыпендыі. Мянушкі гэтай групы з'яўляюцца сродкамі выражэння захопленасці студэнтаў-філолагаў класічнай рускай літаратурай, ілюструюць перанос вывучаемага на бытавыя адносіны.

Такім чынам, прааналізаваны матэрыял паказвае, што ў тэтралогіі Алены Васілевіч функцыянаванне мянушак падпарадкоўваецца аўтарскай задуме, вызначаецца тэмай, асаблівасцямі стылю пісьменніка.

Мянушкі выконваюць ідэнтыфікацыйна-характарыстычную функцыю, з'яўляюцца сродкамі стварэння гумару, іроніі.

Галоўная эстэтычная функцыя мянушак у тэкстах аповесцей, што складаюць тэтралогію, – адлюстраванне інтэлектуальнага росту галоўнай гераіні Ганькі, праз успрыманне якой падаюцца падзеі, вачыма якой пісьменніца ўспрымае свет, бачыць яго гэтаксама, як і Ганька. Таму паступова з'яўляюцца мянушкі-алюзіі (мянушкі другой і пятай груп, выдзеленых намі).

Канатацыйныя прырашчэнні, раскрыццё ўнутранай формы мянушак змяшчаюцца ў постпазіцыйных тэкставых адзінках – складаных сінтаксічных цэлых, а часта і ўвесь тэкст апавядання-раздзела раскрывае змест прэпазіцыйных мянушак, якія з'яўляюцца іншы раз і загаловамі гэтых апавяданняў (“Халва”, “Іван Дарэмны”).

• Літаратура

1. Бут-Гусаім, С. Ф. Характарыстычныя назвы чалавека ў беларускай мове / С. Ф. Бут-Гусаім // Веснік Брэсц. ун-та. – 2001. – № 5. – С. 58–68.
2. Васілевіч, А. Пачакай, затрымайся: аповесці: для сярэдн. і ст. шк. узросту / А. Васілевіч. – Мінск, 1994. – 526 с.
3. Дасаева, Т. М. Алена Васілевіч / Т. М. Дасаева // Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя: у 4 т.; Ін-т літ. імя Я. Купалы; навук. рэд. У. В. Гніламёдаў, С. С. Лаўшук. – 2-е выд. – Мінск: Беларус. навука, 2004. – Т. 4, кн. 1. – С. 270–295.
4. Струкаў, В. Мянушка як антрапонім у беларускай мове / В. Струкаў. – Роднае слова. – 2004. – № 4. – С. 40–41.
5. Шумская, І. Пра адзін тып антрапонімаў / І. Шумская // Беларуская анамастыка. – Мінск, 1992.
6. Шур, В. В. Онім у мастацкім тэксце: манаграфія / В. В. Шур. – Мінск: Беларус. кнігазбор, 2006. – 216 с.